

Helena Saarikoski

Kansanrunoututkimuksen opiskelija Pentti Saarikoski

Vuonna 1979, kun aloitin kansanrunoututkimuksen opiskelun Helsingin yliopistossa, kirjoitin isälle Ruotsiin ja kerroin pääaineen vaihdoksestani. Kohta tuli postissa paketti, pino suomalaisen kansanrunoututkimuksen ja uskontotieteen klassikoita, joukossa Martti Haavion teokset *Suomalaiset kodinhaltiat*, *Väinämöinen* ja *Kansanrunojen maailmanselitys*.

Pentti Saarikoski oli hankkinut Haavion teokset vuonna 1956. Hän tuli keväällä ylioppilaaksi ja aloitti syksyllä opiskelut Helsingin yliopistossa, muun muassa kansanrunoututkimuksen. Martti Haavio nimitettiin samana vuonna akateemikoksi ja hänen virkaansa suomalaisen ja vertailevan kansanrunoututkimuksen professorina tuli hoitamaan Matti Kuusi. Pekka Tarkan tutkimusten mukaan Pentin suorittamista opinnoista ei ole yliopiston rekisteriin tullut yhtään merkintää. Tietävästi hän kuunteli luentoja ja opiskeli, mutta tutkinnon suorittaminen ei ollut tähtäimessä, vaan valmistautuminen runoilijan työhön ja kirjailijan ammattiin.

Lähtökohtani puhua tästä aiheesta ei ole kirjallisuustieteilijän, joka saattaisi analysoida esimerkiksi kansanrunousvaikuteita Pentti Saarikosken tuotannossa. En ole oikea henkilö myöskään arvioimaan Martti Haavion merkitystä kansanrunoututkijana. Martti Haavio tutki nimenomaan vanhaa kansanrunoutta sanan laajimmassa merkityksessä. Olen tutkijana keskittynyt enemmän nykykulttuuriin, folkloristiikan tutkimusala jonka ovat mahdollistaneet vasta Haavion seuraajien Matti Kuusen ja Leea Virtasen aikana syntyneet uudet lähestymistavat.

Viimeisimmässä tutkimuksessani, joka käsittelee vanhaa kalevalaista runoa ”Taian tantsihin ruveta” (Helena Saarikoski toim. 2003, *Tanssi tanssi. Kulttuureja, tulkintoja*), olen kuitenkin nähnyt, että Martti Haavio on monessa mielessä edelleen ajankohtainen myös tutkijana. Hänen teesinsä ja tuloksensa ovat vähintään vahvasti nykyisten uusienkin kansanrunouden tutkimusnäkökulmien taustalla.

Kansanrunon runoilija

Tässä yhteydessä ehkä tärkein ”haaviolaisuus” kansanrunoututkimuksen näkökulmissa on luovan runoilijayksilön oletus ja painotus. Lönnrotin ajoilta periytyi romantiikan käsitys siitä, että kansanrunot ovat kollektiivisen luomistyön tulosta. Haavio siteeraa Lönnrotin usein lainattua näkemystä: ”Kansanrunoja ei - - juuri saatakaan tehdyiksi sanoa. Niitä ei tehdä, vaan ne tekeytyvät itsestänsä, syntyvät, kasvavat ja muodostuvat semmoiseksi ilman erityisettä tekijän huoletta.”

Ajateltiin, että kansanrunot, ”luonnonrunot”, on luonut kirjaimellisesti koko kansa, ja ne erotettiin jyrkästi taideronoudesta. Tätä ”oudon epätodellista haaveajattelua”, kuten Haavio sanoo, on tällaisenaan enää Haavion jälkeen vaikea edes käsittää.

Martti Haavion teesi oli, että jokainen runo on luotu kerran ja on luovan runoilijayksilön tietoisien työn tulos. Aivan samoin kuin kuka tahansa runoilija, kansanrunonkin luoja on käyttänyt tuntemia perinnäisiä aineksia ja runokeinoja, ja runoissa kuvastuu hänen elämänympäristönsä ja maailmankatsomuksensa. Ainoa ero taideronouteen on kansanrunon suullinen, muistinvarainen periytyminen.

Haavio erotti tämän aktiivisen luomistyön luovasta uudesti runoilusta, esimerkiksi runon sopeuttamisesta uuteen elinympäristöön, sekä nämä edelleen passiivisesta muistamisesta, joka pyrkii säilyttämään runon ennallaan. Muistaminen voi onnistua paremmin tai huonommin, mutta ilman tällaista pyrkimystä runojen säilyminen tunnistettavina jopa satoja vuosia ei olisi mahdollista.

Nykyisessä tutkimuksessa, kun korostetaan esitystilannetta suulliseen kulttuuriin kuuluvan runon varsinaisena syntyhetkenä, on jossain mielessä kuljettu ympyrä takaisin jopa kollektiivisen luomisen ajatukseen. Raja aktiivisen luomisen ja passiivisen muistamisen välillä on katoava silloin, kun painotetaan runouden yhteisöllisesti opittujen keinovarojen ja perinteisten aineiden hallintaa runotekstien tuottamisessa. Haavion tutkimuksen keskiöön asettamaa luovaa runonlaulajaa tämä korostaa entisestään.

Runoilija, tietäjä, šamaani

Merkintöjen perusteella Pentin tarkimmin lukema Martti Haavion teoksista oli *Väinämöinen*. Haavio analysoi kaikki tärkeimmät Väinämöisestä kertovat runot: Luomisrunon, Kilpalaulannan, Tuonelassa käynnin, Vipusessa käynnin, Kanteleensoiton, Väinämöisen tuomion, ja loitsuja joissa hän esiintyy. Haavio päättyi tulokseen, jonka mukaan kaikkein varhaisimpia Väinämöis-runoja ovat ne, joissa hänen hahmonsaa on šamaanin, hurmostilaan joutuvan ja loveen lankeavan, sielunsa vaeltamaan lähettävän tietäjän – ja samalla runoilijan – hahmo. Ne liittyvät vanhakantaiseen merelliseen kalastajamiljööseen, jollaisessa ne on sepitetty jo ainakin ajanlaskumme ensimmäisinä vuosisatoina, aikana jolloin suomalaisten esi-isät tekivät eräretkiä pohjoiseen kotiseudultaan Suomenlahden eteläpuolelta. Myöhempien aikojen runoilijat ovat soveltaneet Väinämöiseen aina uutta tuntemaansa aihemateriaalia.

”Merkillistä on”, kirjoittaa Jouko Hautala Haavion *Väinämöisestä*, ”että sittenkin on kaiken takaa säännöllisesti enemmän tai vähemmän selkeänä erotettavissa myös tuon mahtavan muinaistietäjän kuva.” Kerrottiinpa Väinämöisestä maailman luomistoihin osallistuvana demiurgina ja kulttuuriheeroksena, heimopäällikkönä tai ylimmäisenä soittoniekkana, aina hänet yhdistetään mahtavan tietäjän roolissa toimivaan runoilijaan.

Voi olettaa tämän sitkeän rooliodotuksen johtuvan myös siitä, että Väinämöisen hahmoa tutkitaan juuri runoissa, joiden laulajien *alter ego*, toinen minä, Väinämöinen on. Sanan mahdin keskeinen asema käsityksissä suomalaisten muinaisuskosta tai mentaliteetista voi heijastaa sitä, että meille säilynyt aineisto on juuri samaa sanan mahtia ja sen haltijoiden tuottamaa. Runoilija Martti Haavio ei ollut taipuvainen ainakaan häivyttämään runon ja sanan merkityksen korostusta tutkimuksissaan.

Samaa tendenssiä osoittavat myös Pentti Saarikosken harvat alleviivaukset tässä kirjassa. Kirjoittaessaan Kilpalaulannasta Haavio päättyi toteamaan, että hän ei ole löytänyt runosta sotaisaa sankaruutta: ”Olen löytänyt vain tietäjän, loitsijan, laulajan, joka oli suuri mies juuri tällä alalla - -. Olen löytänyt tämän tietäjän merkillisten tekojen runoilijan: hän eli aikana, jolloin šamaani oli mahdikas ja kunnioitettu yhteiskunnan jäsen.”

Väinämöisen runoilijan osaa käsittelee toinen Pentin alleviivaama kohta, sitaatti Gananderilta: ”Hänen kohtalonsa oli katkenyt hänet äärimmäiseen Pohjolaan, mutta hänen sielunsa oli ajatuksiltaan jalo.”

Pentin alleviivaukset antavat aavistaa hyvin itseensä ottavaa lukutapaa. Kysymyksiä, joita Pentti tutki myös opiskelemalla kansanrunoudentutkimusta, olivat: mitä on olla runoilija, mikä on runoilijan rooli; mitä runous on, mikä sen tehtävä ja merkitys?

Kaukana poissa

Pentti kohteli yleensä kirjoja esineinä hyvin kunnioittavasti ja vältti tekemästä niihin merkintöjä. *Kansanrunojen maailmanselityksessä* mitään Pentin merkintöjä ei ole, mutta sen välissä on säilynyt muistilappu, jolle hän on kopioinut kaksi kansanrunoa. Ensimmäinen näistä on kirjan sivulta 170, ruotsinkielinen toisinto niin sanotusta Yrttitarhalaulusta, ja toinen Pentin merkinnän mukaan islantilainen luontoruno. Kansanrunon luontojohdannon kaavan pelkistetyimmillään toteuttaa Pentin runo, joka on julkaistu postikorttina Ruotsissa:

Männyn neulaset
juttelevat etelätuulen kanssa
Olen kaukana poissa
seuduilta missä minun äitini syntyi

Ruotsissa runo on ilmaissut yleistä ja arjessa läsnä olevaa siirtolaisuuden ja maanpakolaisuuden kokemusta. Mutta samalla se kertoo sananmukaisesti kirjoittajan omaelämäkerrallisesta kokemuksesta: hän on Ruotsin länsirannikolla, monessa mielessä kaukana siitä Karjalasta, jossa hänen äitinsä syntyi Virojoella ja hän itse Laatokan Impilahdella.

Kansa tanssimaan

Muita Pentin kansanrunoharrastukseen liittyneitä kirjoja, joita olen perinyt hänen kirjastostaan, oli Eljas Raussin *Virolahden kansanelämää 1840-luvulla*. 1800-luvulla vaikuttanut itseoppinut etnografi, talonpoika, kauppias ja laivuri oli itse antanut lähes 1400-sivuiselle käsikirjoitukselleen merkillisen nimen *Arkilogia*. Pentti on ottanut suoraan tästä kirjasta kokoelmaan *Tanssiinkutsu* kaksi tanssilaulua, ”Pane sinä kätes ensin minun käten päälle” ja ”Anna kättä sinun kullalles”.

Miksi runoilija on kopioinut kansanrunot omaan teokseensa?

Mielestäni Pentti on katsonut olevansa tämän perinteen oikeutettu perillinen, joka voi käyttää runoa niin kuin sitä on aina käytetty, toistamalla. Laina on julkilausuma ”Virolahden kansanelämän” jatkumisesta jossain muodossa hänen tuotannossaan.

Muistorunossaan äidilleen (Suomen kuvalehti 2/1979) Pentti kirjoittaa, että ”se kieli joka minulla on on häneltä”. *Sieppari ruispellossa* -teoksen urauurtavassa slangisuomenoksessa (1961), jota varten Pentti istui helsinkiläisnuorten suosimissa kahviloissa tekemässä muistiinpanoja heidän puheestaan, kuin perinteenkerääjä ikään, hän käyttää kahdennettuja partisiippipäätteitä ”kertonne”, ”saannu”. Huomautin joskus hänelle, että ne minun stadilaiseen kielikorvaani kuulostavat vierailta. Pentti myönteli, vähän anteeksipyytävänä, mutta jotenkin salaa hyvillään: se on varmaan jotain hänen karjalaisuuttaan, äiti puhui niin.

Kansanlaulut, joita laulamalla tanssijat ovat säestäneet ja ohjanneet tanssiaan, tuovat hyvin konkreettisella tavalla kansan tanssimisen ulottuvuuden Pentti Saarikosken niin sanottuun tanssitrilogiaan eli Tiarnia-sarjaan *Tanssilattia vuorella* (1977), *Tanssiinkutsu* (1980) ja *Hämärän tanssit* (postuumi 1983). Viimeisessä haastattelussaan (Eino Kaikkonen, Ydin 5/83) Pentti on selittänyt trilogian tanssiteemaa: tuhottuaan ihmisuhteja vaatineen tyrannin ja selvittyään ulos sen labyrintista Theseus tuli Ateenaan ja perusti demokratian; tytöt tanssivat tradition mukaan labyrintin kuviot kansanvallan kunniaksi; kun tuntuu, niin kuin monista nykyään tuntuu, että kansalta on menossa pois oikeus päättää asioista, oli siellä nyt vallassa kuka tahansa, täytyy ruveta tanssimaan. Purkaa tyrannian labyrintti tanssiksi, kuten Janna Kantola kirjoittaa

Tiarnia-sarjaa käsittelevästä väitöskirjastaan *Tanssi yöhön, pimeään* (1998, Hiidenkivi 2/99). Janna Kantola on analysoinut syvällisesti tanssiteeman filosofisia ja mytologisia ulottuvuuksia. Konkreettisen kansan tanssimisen merkitys, jota Pentti selvittää haastattelussaan, on tänä päivänä helppo tavoittaa. Poliitikko on menettänyt uskottavuutensa, retoriikka rähjäntynyt demagogiaksi. Tanssi ei ole uskon asia. Ruumiinkieli puhuu aina suuressa määrin totta puhetta ja on sellaisena valheita kietovan retoriikan vastavoima.

Rahvaan runoniekat

Pentti oli kiinnostunut myös niin sanotuista rahvaanrunoilijoista eli oppimattomista runoniekkoista, joista tuli 1700-luvun puolivälistä lähtien suomenkielisen kirjoitetun, maallisen runouden edelläkävijöitä. He julkaisivat teoksiaan arkkiveisuina, halpoina ja laajalevikkisinä pikkupainatteina, uusi julkaisukanava jota papit ja oppineet käyttivät kansanvalistuksen tehokkaana väylänä yleistyvän lukutaidon maassa.

Pentin kotikirjastossa oli rahvaanrunoilijoita käsittelevä artikkelikokoelma *Wäinämöisen weljenpojat* (1975). Mutta varsinkin tarkkaan luettu kirja on Pekka Raittilan elämäkerrallinen tutkimus vuodelta 1949, *Tuomas Ragvaldinpoika, hengellinen arkkivirsirunoilija*. Pekka Tarkan kertoman mukaan Pentti suunnitteli näytelmää Ragvaldinpojasta, jonka elämäkertaan hän oli kenties törmännyt antikvariaatissa etsiessään Eino Leinon ensipainoksia aineistoksi hänestä kirjoittamaansa *Legendaan jo eläessään* (1974). Näytelmämuoto toteutui Pentin tuotannossa vasta myöhemmässä elämänvaiheessa ja muissa aiheissa, kuunnelmasarjassa *Köyhyyden filosofia* (1986, kirjoitettu 1980–1982). Mutta Tuomas Ragvaldinpojan kohtalon voi ymmärtää Penttiä kiehtoneen.

Tuomas Ragvaldinpoika (1724–1804) oli talollisen poika Tyrväältä ja toimi elämänsä loppupuolella ammattimaisena runoilijana (tuotanto ilmestyi ensipainoksina 1760–1793). Tuotannon volyymilla mitattuna hän oli aikansa suomenkielisen kirjoitetun runouden ehdoton ykkösnimi, joka hallitsi 1700-luvun lopun arkkiveisumarkkinoita. Pekka Raittila arvioi, että Ragvaldinpojan tuotannolla ei ehkä ole mainittavaa runollista arvoa, mutta aikanaan sillä on ollut hyvin laajaa käyttöä. Hänen elämänsä tunnetaan tarkasti omaelämäkerrallisten runojen ansiosta.

Ragvaldinpojan tuotanto kuvastaa samaa kuin Martti Haavio korostaa aina kansanrunotutkimuksissaan: runo liittyy runoilijan elämänpiiriin ja kasvaa siitä, eikä toisin voi ollakaan. Runoista kuvastuvat runoilijan maailmankatsomus, maailmankuva ja pitämukset, se mitä vanhan kansanrunouden kohdalla kutsutaan ”muinaisuskoksi”, hänen koko elämänympäristönsä ja historiansa.

Runoilijan rujo elämä

Tuomas Ragvaldinpoika oli vammainen, kuten nykyään sanottaisiin. Synnyttäminen suukitahalkio teki hänen puheestaan ”honottavaa ja sekavaa”, vaikeaselkoista. Huulihalkio korjattiin Tuomaksen ollessa 39-vuotias vuonna 1763 plastillisella leikkauksella. Hän laati tapauksesta runon ”Ilo-Weisu”, joka on merkittävä kirurgian historian lähteenä. Mutta ajan lääkärintaito ei uskaltanut koskemaan kitalakeen, ja puheen huonous jäi ennalleen.

22-vuotiaana Tuomas sairasti influenssankaltaisen taudin, joka rampautti hänet pysyvästi ja teki hänet työkyvyttömäksi. Hän käytti kainalosauvoja ja joutui kotitalossaan asuen kirkollisen köyhäinhoidon varaan. 36-vuotiaana hän lähti hakemaan parannusta Turkuun. Siellä hän tutustui paikallisiin herännäisiin piireihin ja aloitti kirjailijan uransa. Hän pystyi ilmeisesti arkkikirjailijana hankkimaan ainakin

ajoittain kohtuullisen toimeentulon. Elämänsä loppupuolella, muutettuaan Loimaalle, Tuomas joutui taas köyhäinhoidon varaan, jota hänelle maksettiin erään köyhän tytön opetusta vastaan.

Tuomas oli kolme kertaa naimisissa. Ensimmäinen avioliitto Maria Juhanantytären kanssa päättyi julkiseen skandaaliin, oikeudenkäyntiin ja tuomiokapitulin myöntämään avioeroon. Tuomas haki eroa vaimonsa ollessa raskaana, syynä vaimon avoin ja yleisenä puheenaiheena ollut yhdyselämä toisen miehen kanssa. Maria puolestaan ilmoitti haluavansa avioeron Tuomaksen häijyyden ja epäluuloisuuden sekä huonon taloudenpidon takia, jotka näin myös tulivat oikeudessa puntaroitaviksi. Maria kiisti oikeudessa naapurien todistaman miehensä hylkäämisen ja yhdyselämän naapurinmiehen kanssa. Tämän sallittiin siksi vanhoa puhdistusvala, mikä jätti syntyneen lapsen aviomiehen kontolle. Sekä Maria että lapsi kuitenkin kuolivat pian eron jälkeen.

Tuomaksen kahdesta ensimmäisestä avioliitosta syntyi yhteensä yhdeksän lasta, joista seitsemän kuoli pieninä. Ainoa täysi-ikäiseksi kasvanut poika kuoli sodassa vielä Tuomaksen eläessä.

Ei ole tiedossa, onko Tuomas Ragvaldinpojalla ollut joitain esikuvia ammattimaiseen ja suomenkieliseen kirjoittavan runoilijan uraan tai miten ja mistä ajatus runoilijaksi ryhtymisestä ylipäätään on tullut. Runoissaan Tuomas pitää sairauksiaan ja koettelemuksiaan Jumalan erityisenä armokutsumuksena, joka liittyy hengellisten virsien sepittämiseen. Hän on myös tietoinen kirjailijan kutsumuksestaan ja runoilee muun muassa huonojen kirjojen turmiollisesta vaikutuksesta. Hänen runoilijan toimintansa liittyy pietistiseen herätysliikkeeseen. Se on verrattavissa maallikkosaarnaajan asemaan, joka vammojen takia oli mahdoton Tuomakselle.

Väinämöinen, kansanlaulajat, rahvaan runoniekat, Tuomas Ragvaldinpoika: Pentti Saarikoski ainakin etsi esikuvia runoilijan toiminnalleen lavealta.

Kirjoittaja on vapaa tutkija, filosofian tohtori, folkloristiikan dosentti Helsingin yliopistossa ja kirjailija Pentti Saarikosken tytär. Kirjoitus perustuu esitelmään Elämän kauneus -runotapahtumassa Tottijärven Hämyslavalla Nokiolla 6.7.2003. Vuotuisen P. Mustapäähän -juhlan tämänvuotinen teema olivat Pentti Saarikosken yhteydet runoilija P. Mustapäähän, kansanrunoudentutkija Martti Haavioon.